

Українське слово і сучасність

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 6 разів на рік

№ 3 (31), 2017

Заснований у вересні 2014 р.

**ЗАСНОВНИК
ТОВ «ВИДАВНИЦТВО «БІЛИЙ ТИГР»**

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Ярослав ПОЛІЩУК,
ДОКТОР ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА
Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО,
ВЧИТЕЛЬ-МЕТОДИСТ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Петро Білоус, доктор філологічних наук,
професор Житомирського державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Олена Бондарева, доктор філологічних наук,
професор, проректор Київського університету
імені Бориса Грінченка

Олесь Гоян, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри телебачення і радіомовлення
Інституту журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Олена Єременко, доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

Марина Женченко, кандидат наук із соціальних
комунікацій, доцент Інституту журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ірина Захарчук, доктор філологічних наук, професор
Рівненського державного гуманітарного університету

Лідія Кавун, доктор філологічних наук,
професор Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Микола Калько, доктор філологічних наук,

Тарас Полковенко, кандидат філологічних наук,
доцент Інституту журналістики Київського університету
імені Бориса Грінченка

Володимир Різун, доктор філологічних наук,
професор, директор Інституту журналістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ольга Слоньовська, кандидат педагогічних наук,
професор Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Юрій Фінклер, доктор філологічних наук,
кандидат соціологічних наук, професор,
професор Факультету журналістики
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

Валентина Шляхова, кандидат педагогічних наук,
доцент Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Ірина Ярошенко, кандидат мистецтвознавства,
доцент Інституту мистецтв Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника

Роман Ярошенко, кандидат філологічних наук,
доцент Інституту журналістики Київського університету

ЗМІСТ

МОВОЮ НАУКИ

Ярослав ПОЛИЩУК

Романтична іронія та її модифікація
в поезії Тараса Шевченка

3

Роман ЯРОШЕНКО

Видавнича справа в контексті формування
національної свідомості: огляд XV–XVI століть

13

Анатолій ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ

Фізична термінологія в словнику Б. Грінченка

21

МЕТОДИЧНИЙ АРСЕНАЛ УЧИТЕЛЯ

Наталія КАШУБА,

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО

Модуль V. Вживання великої літери. Правила правопису прізвищ
та географічних назв. Речення, ускладнені вставними
і вставленими конструкціями

Практикум з української мови. Частина 1

28

Юлія СЕРГІЄНКО

Подорож материком Словограй
Урок української мови, 6 клас

41

Наталія ЛЕВЧЕНКО

Контрольне аудіювання тексту публіцистичного стилю
«Українець від Бога. Ігор Білозір»

Урок української мови, 10 клас

50

Алла КЛИЩ

Стилістична система української мови: стилі мовлення,
їх характерні мовні засоби, основні жанри

Урок української мови

55

Ніна ШУРИГАЙЛО

Улас Самчук. Загальний огляд творчості письменника.

Роман «Марія». Майстерність письменника в розкритті психології героїв,
побудові драматичного сюжету

Конспект заняття

61

Марія ЛІПНИЦКА

Прийди, прийди до мене, Неділенько Зелена
Сценарій свята

Фізична термінологія в словнику Б. Грінченка

Анатолій ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ,

*викладач природничих дисциплін Університетського коледжу
Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ*

Фізика, як і кожна наука, спирається на свій понятійний апарат, оперує певними категоріями, має свою термінологію.

Історично склалося, що підвалини науки «фізика» закладалися в Греції, відповідно, там були закладені і основи фізичної термінології (Аристотель «Фізика», IV ст. до н. е., та інші).

Пізніше у навчальних закладах Європи, зокрема і в Києво-Могилянській академії, аж до XVIII століття широко послуговувалися латинською мовою. Чого варті написані латиною, наприклад, праці англійського вченого Ісака Ньютона, твори голландського філософа Спінози, українського філософа Феофана Прокоповича, гетьмана Пилипа Орлика та багато ін.

Як універсальна мова науки, латина сприяла спілкуванню викладачів навчальних закладів і спудеїв (тобто студентів), проте ще довго не була доступною для широких верств населення.

З часом у багатьох країнах Європи розпочався перехід навчання на національні мови, і вже у XIX ст. латинська мова втратила значення провідної мови науки. Тож в українській мові цього періоду спостерігається зменшення запозичень з латинської лексики наукової термінології в цілому, зокрема і в фізиці. Водночас зростає число запозичень з німецької, англійської та інших мов завдяки російськомовним виданням. Зокрема, М. В. Ломоносов видав у перекладі з німецької на російську перший підручник фізики, а згодом було видано і перший російський підручник.

Зауважимо, що в значній частині України, яка була складовою Російської імперії, навчання велося мовою метрополії. Ця тенденція спостерігатиметься ще ціле століття потому. Тож в I половині XX ст. на Україні в основному користувалися російськими підручниками чи україномовними їх перекладами.

Відповідно ж до директив радянського уряду створені термінологічні комісії зосереджували увагу на русифікацію української науки в цілому, в тому числі і при перекладі підручників фізики українською мовою, при виданні різноманітних спеціальних та загальних словників, технічної літератури, періодичних видань тощо.

Ось декілька фактів, які підтверджують істинність сказаного: у 20-ті роки минулого століття було знищено українські словники під редакцією А. Кримського і С. Єфремова, в 30-ті роки – понад 40 термінологічних словників із різних галузей науки, вилучено понад 40 000 українських наукових і технічних термінів, натомість «запропоновано» терміни або російські, або міжнародні у російській транскрипції тощо. Викладання в переважній більшості навчальних закладів велося російською, мовою імперії послуговувалися і науковці...

Б. Грінченко боляче сприймав русифікацію України. У «Листах з України Наддніпрянської» (1917 р.) митець засуджував прагнення частини української інтелігенції писати твори російською мовою, «бо пишучи по-московському, ми побільшуємо московську літературу – отже, побільшуємо силу тим людям, які намагаються відняти в нас нашу національність; бо пишучи по-московському, ми спинаємо нашу літературу, не виробляючи нашої мови; бо, пишучи по-московському наукові речі, ми саме тим даємо змогу казати, що української науки нема і не може бути, а через те всякі спроби в цьому напрямку є річ непотрібна і заборони варта». І підсумовує: «... Бо якою мовою говоримо й думаємо, – та нам і рідна; яка мова, такі наші й думки будуть: московська мова – московські й думки у людини будуть».

Значним явищем для української науки мало видання німецько-руського словника, укладеного О. Партицьким (30 000 слів). Особливо велике значення мав вихід у світ «Малорусько-німецького словника» Є. Желєхівського та С. Недільського. Його Б. Грінченко назвав «коштовним здобутком української лексикографії» і зазначив: «Се був перший великий і доведений до краю український словарь». Ця праця була другою спробою в Західній Україні зібрати й опублікувати лексичне багатство української мови.

Проте німецька мова була малопоширена на теренах України. Тому набагато резонансним був вихід з друку у 1909 році чотиритомного українсько-російського Словника під редакцією Б. Грінченка.

Створення цих словників – не лише визначне явищем в розвитку української лексикографії, а й вагомий внесок у розвиток вітчизняного мовознавства, української науки в цілому. Вкотре українські подвижники, велетні духу засвідчили спроможність української мови, поряд із мовами європейської світової спільноти, послугуватися не лише в побутовому мовленні, в художніх літературних творах, а й в усіх сферах життя – науки, освіти, культури, політики тощо.

На підтвердження сказаного зробимо порівняльну характеристику деяких термінів фізико-технічного характеру словника Б. Грінченка зі словником ще одного геніального уродженця України В. Даля.

Порівняльний аналіз термінів

Словник Б. Грінченка	Словник В. Даля
Простір, -тору, м. 1) Просторъ. Свободное, незанятое мѣсто. Пространство	ПРОСТОР, простое, пустое, порожнее, ничем не занятое место, относительная (не безусловная) пустота; пространство, по трем размерам своим.
Час, -су, м. 1) Время, пора. Срокъ, определенное время	ВРЕМЯ ср. длительность бытия; пространство в бытии; последовательность существования; продолжение случаев, событий; дни за днями и века за веками; последовательное течение суток за сутками.

Вага, -ги, ж. 1) Вѣсъ. 2) Тяжесть, бремя, грузъ. 3) Вѣсы. 4) Гиря. 5) Значение, сила	МАССА, лучше масса, ж. лат. вещество, тело, материя; толща, совокупность вещества в известном теле, вещественность его. Объем атмосферы обширен, а масса ничтожная.
Шлях, -ху, м. Большая проезжая дорога; путь.	ПУТЬ м. (в вор. путь ж.) дорога, ездая, накатанная полоса, ходовая тропа. Проложить путь. Путь планеты, орбита, черта бега, течения ее. Пути сообщения, дороги, мосты, перевозки, судоходные реки, каналы и пр. Путемерь м. одомер, снаряд, приделанный к повозке и показывающий число проеханных верст, расстояние; следование, продолжение ходьбы, езды по своему пути; счисление, морск. исчисление, выкладка пройденного пути по направлению (компасу) и по измерению каждого прямого расстоянья (по лагу), из чего и вычисляется общий, средний путь, с указанием места на карте.
Швидкість, -кості, ж. Скорость, быстрота. Можна виміряти швидкість світу	СКОРО, и все сложные с ним слова, см. скорый, с м. -роса об. то же. Скорость и скорина ж. действ. и сост. по прилаг. скорый: быстрота, прыткость движения, краткость срока, времени; спешность, успешность; близость срока, немедленность. Мера стремления, движения; пройденное в известное время расстояние. Скорость пешехода от трех до пяти верст в час; скорость паровоза от 30 до 50 и более.
Довгість, -гості, ж. Долгота, длина.	ДЛИНА ж. протяжение вдоль, за длину пространства, тела или вещи обычно берется направление наибольшего протяжения его; длина, ширина и высота, или мера по уровню вдоль и поперек и мера по отвесу, составляют три основные протяжения всякого тела или пространства. Длина градуса, мера его погонною мерой, верстами, сажнями и пр. В длину, длиной, долиною три сажена. Длинный, большой длины, в пространстве или во времени; долгий.
Спішно нар. Поспѣшно, скоро, спѣшно	УСКОРЯТЬ, ускорить, увеличивать скорость движенья, быстроту. Падающее тело ускоряет падение свое в содержании квадрата расстоянья. Ускорный, ускорительный, ускоряющий, усиливающий скорость бега, хода, прибавляющий скорость или сокращающий срок.
Робота, -ти, ж. 1) Работа, трудъ, дѣло, занятіе. 2) Издѣліе, произведение, работа	ДЕЛО ср. предмет упражнения, работа, труд, занятие; все, что сделано, что свершилось; действие; сущность предмета или обстоятельства; ДЕЛАТЬ работать или трудиться, производить, совершать, доспевать, упражняться, заниматься; действовать; изъяслять, оказывать; причинять, доставлять, наносить кому что; поступать с кем, девать куда.

Тепло, -ла, с. Тепло, теплота	ТЕПЛО ср. теплота ж. невесомое вещество, более или менее наполняющее все тела, весь мир, или состояние тела, вещества, которое рождает в живом существе особое чувство, как свет, грозница (электричество) и пр.; та же причина, тепло, проявляется и множеством явлений в природе, известных в естественных науках: это отвлеченное понятие тепла, или то же, что теплород и теплотвор, слова излишние и противоречивые, потому что зовут так не твор и не род, а самое тепло, теплоту. Теплота рождается и проявляется от лучей солнечных, от трения, от сжатия, горения и пр. Тепло, теплота, тепель, противополож. стыдь, мороз, степень или мера бытности этого вещества, мера, при которой вода не мерзнет, лед начинает таять, или, по градуснику, степень выше нуля. От нуля книзу, считают степени мороза, а кверху – тепла. При 80 градусах тепла вода кипит.
Елѣтрика, -ки, ж. Электричество. Елѣктрія, -рїї, ж. Електрика. Покрутив за ту корбу, що там є електрика, і спустив електрику дротом до них	ЭЛЕКТРУМ, электрон м Древние звали так янтарь, откуда вероятно наше алатырь; отсюда ж электричество ср. одно из невесомых, которое проявляется нам только силами своими, напр. явлением грозы, молнии и пр. грозница? –чешский телеграф. -чная сила. -ность тел, свойство их проявлять силу эту. Электромтр, снаряд, для узнания бытности этой силы. -фор, род самой простой электрической машины. Электрогальванизм, -магнетизм, совокупное проявление этих сил. -гальванический, -магнитный, к сему относящ. Электризовать что, кого, сообщать, передавать электричество, заряжать им. -ся, страдат. и возвр. по смыслу. -зованье, -зация, действие по знач. глаг. -зователь или -зовщик, кто электризует кого.
Світло, -ла, с. 1) Свѣтъ, освѣщеніе.	СВЕТ м. состояние, противное тьме, темноте, мраку, потемкам, что дает способ видеть; иные свет принимают за сотрясение малейших частиц вещества, другие – за особое, тончайшее вещество, разливаемое всюду солнцем и огнем. Свет прямой, самосвет, от горящего тела, солнца; свет чужой, отражательный, от темного тела, на которое падает прямой свет. Свет денной, солнечный: свет огневой. Свет ширится лучами, от точки повсюдно, образуя шар.
Кипіння, -ня, с. Кипѣніе.	КИПЯТИТЬ что, доводить до кипенья, нагревать жидкость до высшей степени жара, какую она способна принять. Кипятить железо, калить добела, для сварки.

Тиск, -ку, м. 1) Давка, давлєніє	ДАВИТЬ, давнуть, давливать что, гнести, нагнетать, пригнетать, угнетать; жать, сжимать, нажимать, прижимать; тискать, притискивать; теснить; налегать, обременять тяжестью, жать силою, в прямом и переносном смысле. Давленьем зовут также вообще всякую налегающую тяжесть, гнет или груз. Устройство барометра основано на давлении воздуха.
Обсяг, -гу, м. Обьемъ.	ОБНИМАТЬ, обнять или объять. Мера, размер, величина, пространство, обширность; окружность, пределы обнимающие предмет. Судя по объему здания, оно должно быть поместительно. Объем кубического фута составляет шесть квадратных футов.
Физика, -ки, ж. Физика.	ФИЗИКА ж. греч. наука о природе, о законах и явлениях ее: обычно разумеют природу мертвую. Физические силы природы, противополож. химические, а более органические; это: тяготенье тел, притяженье плоскостей, явления света, тепла, магнитной, электрической силы и пр. Физик, ученый, занимающийся физикой.

У словнику Б. Грінченка ми знаходимо багато застарілих термінів, як-от міри довжини, маси, часу і т. п.:

- Локіть, -ктя, м.. 2) Мѣра длины, раньше равнявшаяся третьей части сажня ...*
4). Въ соврем. употребленіи это мѣра, соотвѣтствующая длинѣ руки отъ локтя до конца средняго пальца
Міля, -лі, ж. Міля.
Верста, -ти ж. Верства.
Золотник, -ка, м. Золотникъ.
Кора, -пи, ж. 60 штукъ чего-либо.

Зафіксовані також лексеми, які й донині активно уживаються в мовленні і не втратили своєї ваги. Це:

- загальноновживані математичні і фізичні терміни:
Безкрайність, -ности, ж. Безпредѣльность, безграничность
Безладний, -а, -е. Безпорядочный; не имѣющій порядка
Безперестанку, нар. Непрерывно, безпрерывно, постоянно
Величїнь, -ні, ж. Величина; огромность
Високість, -кости, ж. 1) Высота, вышина. Летитъ орелъ понад моремъ по високїи високости
Відсоток, -тка, м. Процента.
Дотїчний, -а, -е. Касающійся чего.
Милїон, -на, м. Миліон

Лет, -ту, м. Летъ, полеть
 Мить, -ті, ж. Мигъ, мгновение
 Міра, -ри, ж. 1) Мгъра.
 Обертання, -ня, с. 1) Поворачиваніє, оборачиваніє. 3) Превращеніє (именованныхъ чисель)

Рівність, -ности, ж. Равенство.
 Рік, року, м. Годъ
 Скорість, -рости, ж. Скорость
 Хвилина, -ни, ж. Минута.. щохвиліни. Каждую минуту, ежеминутно
 Число, -ла, с. Число. Без числа. Безъ счету
 Широчінь, -ні, ж. Ширина

– загальнонаукові терміни:
 Наука, -ки, ж. 1) Наука. 2) Ученіє. 3) Урокъ, поученіє
 Науковість, -вости, ж. Научность
 Лекція, -ції, ж. Урокъ, лекція
 Назва, -ви, ж. Названіє, наименованіє

– назви речовин, приладів, технічних пристроїв, явищ тощо:

Блискавка, -ки, ж. 1) Молнія
 Відбляск, -ку, м. Отблескъ
 Висок, -ска, м. 1) Високъ, 2) Отвъсъ (у каменщиковъ)
 Гвинт, та, м. Шруб. Ум. Гвинтик
 Звук, -ка, м. Гук.
 Лід, леду і льоду, м. Ледъ.
 Локомотива, -ви, ж. Паровозъ, локомотив
 Лупа, -пи, ж. Лупа, увеличительное стекло
 Магніт, -ту, м. Магнитъ. Магніт має у собі силу притягувати тільки залізо
 Маховік, -ка, м. Маятникъ
 Меркурія, -рії, ж. Ртуть, ртути
 Метал, -лу, м. Металлъ
 Мінерал, -лу, м. Минераль.
 Мідь, міді і міді, ж. 1) Мгдъ
 Огонь, огню, м. Огонь.
 Повітря, -ря, с. 1) Воздухъ
 Срібло, -ла, с. 1) Серебро
 Тепло, -ла, с. Тепло, теплота
 Тепломір, -ра м. Термометръ
 Топливо, -ва, с. Топливо.

Більшість досліджень творчості Б. Грінченка носить мово- чи літературознавчий характер. Термінологічний аспект його праць висвітлюється менше. Пояснюється це тим, що Б. Грінченко, як зазначають редактори «Словника», уникав науково-технічної термінології і слів, запозичених з інших мов, внаслідок чого ця лексика, на жаль, представлена у «Словнику» недостатньо, хоча у своїх творах Б. Грінченко широко використовує загальнонавчені слова іноземного походження та фізичні терміни, інколи навіть з прикладами українських відповідників, наприклад, у вищезгаданих «Листах...» послуговується терміном «фокус» (світлозбір).

Але і те, що ним зроблено, є неоціненним внеском вченого у розбудову освіти рідної країни, в розвиток української науки, в тому числі і фізики.

Щороку 9 грудня, відзначаючи день народження Бориса Дмитровича, ми віддаємо велику шану Грінченку – борцю за незалежність України, мислителю, письменнику, вченому, нашому духовному лідеру і наставнику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – Київ, 1994. [Електронний ресурс] – Режим доступу : litopys.org.ua/drag/drag204.htm.
2. Б. Грінченко. Словник української мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : hrinchenko.com.
3. Борис Грінченко. Листи з України Наддніпрянської. Листи I–VII.
4. Грінченко Б. Огляд української лексикографії / Б. Грінченко // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1905. – Т. 66, кн. IV. – С. 22.
5. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vlada.kiev.ua.
6. Малорусько-німецький словник Євгена Желєхівського та Софрона Недільського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovyuk.htm.
7. Правопис української мови / Актуальні новини в Україні. 4 чер. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vlada.kiev.ua/blog/pravopys.
8. Толковый словарь В. Даля // Android Apps on Google Play. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : play.google.com/store/apps/details?id=net.lookapp.daldict...